

Ramon Violant i Simorra i la terrissa de la Galera

M. Carme Queralt
Museu del Montsià

Ramon Violant i Simorra, acompanyat del dibuixant Ramon Noé i Hierro, va fer una missió de recerca etnogràfica a la zona del Montsià el maig de l'any 1950, en concret a la Galera per tal de conèixer i documentar la important indústria terrissera de la localitat; el treball, però, es va centrar únicament en la cantereria de Joan Cortiella i Rodríguez, on durant dos dies Violant va aplegar informació i va comprar una bona mostra de terrissa i Noé va dibuixar diversos aspectes del procés d'elaboració de la terrissa i de les instal·lacions de la cantereria.

Ramon Violant i Simorra, accompanied by the artist Ramon Noé i Hierro, made an ethnographic research expedition to the zone of the Montsià in May 1950, specifically to La Galera, in order to document the important pottery industry of the locality; the work, however, focused exclusively on the workshop of Joan Cortiella i Rodríguez, where over two days Violant collected information and bought a representative sample of pottery, while Noé drew various aspects of the process of work and the workshop installat.

L'etnògraf

Ramon Violant i Simorra

Ramon Violant va nèixer a Sarroca de Bellera (Pallars Jussà) el novembre de 1903, en el si d'una família molt humil. De formació autodidacta, es va interessar de molt jove per l'estudi de la cultura tradicional catalana, especialment per la seva vessant material. Establert a Barcelona des del 1921, aviat va establir contacte amb els folkloristes de l'època i, a partir del 1924, va publicar una gran quantitat d'articles i monografies.¹

L'any 1940 —en plena postguerra— va deixar el seu ofici de sastre per dedicar-se plenament a la seva vocació: la recol·lecció etnogràfica i el treball museístic. La seva feina com a museògraf es va centrar, en un principi, en la definició i el contingut del —llavors— futur «Museo de Industrias y Artes Populares» situat al Poble Espanyol de Montjuïc (avui Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populars), treballant amb Agustí Duran i Sanpere i amb Joan Amades i Gelats. El 1942, quan l'Ajuntament de Barcelona va inaugurar el museu, va ser nomenat conservador.²

Com a etnògraf, Violant va destacar per la qualitat de les seves descripcions i pel seu rigor científic, en una època caracteritzada —en general— pel treball dels folkloristes. I és que en l'obra de Violant tenen tanta importància l'objecte i el seu context, com la documentació escrita i la documentació gràfica. En aquest sentit, Violant va establir algunes de les bases de l'etnologia catalana.³

La visita a la Galera en «missió etnogràfica»

Les «missions» o «excursions etnogràfiques» o «campanyes col·lectores» com també les anomenava Violant —avui en diríem campanyes museístiques de recol·lecció— eren el seu mètode de treball com a conservador de museu. Es tractava de viatges sistemàtics, en els quals visitava —seguint un itinerari previ— una determinada àrea geogràfica, amb el doble objectiu de recer- car i adquirir *in situ* objectes etnogràfics per al fons del museu, i de recollir informació de primera mà, a partir de la qual estudiar-la i donar una visió global de la seva cultura tradicional.

En Violant va fer un total de vint-i-sis d'aquestes «missions etnogràfiques», entre el 1940 (dos anys abans de la inauguració oficial de la «Sección Etnográfica» del museu), any en el qual va visitar el Pallars, i el 1955, en què va visitar el Bages i el Berguedà, just un any abans de la seva mort, als 53 anys.⁴

Dins d'aquest context, el 21 de

maig de 1950, procedent de Barcelona, en un viatge iniciat el dia abans i en el qual havia d'arribar a València el 3 de juny, en la campanya recol·lectora d'aquell any, Violant va arribar a la Galera, acompanyat pel dibuixant Ramon Noé i Hierro.

L'objectiu de la visita a la Galera era de conèixer i documentar la important indústria terrissera de la localitat; el treball, però, es va centrar únicament en la cantereria de Joan Cortiella i Rodríguez, on durant dos dies Violant va aplegar informació i va comprar una bona mostra de terrissa i Noé va dibuixar

Vidrioles elaborades el 1998, per Joan Cortiella

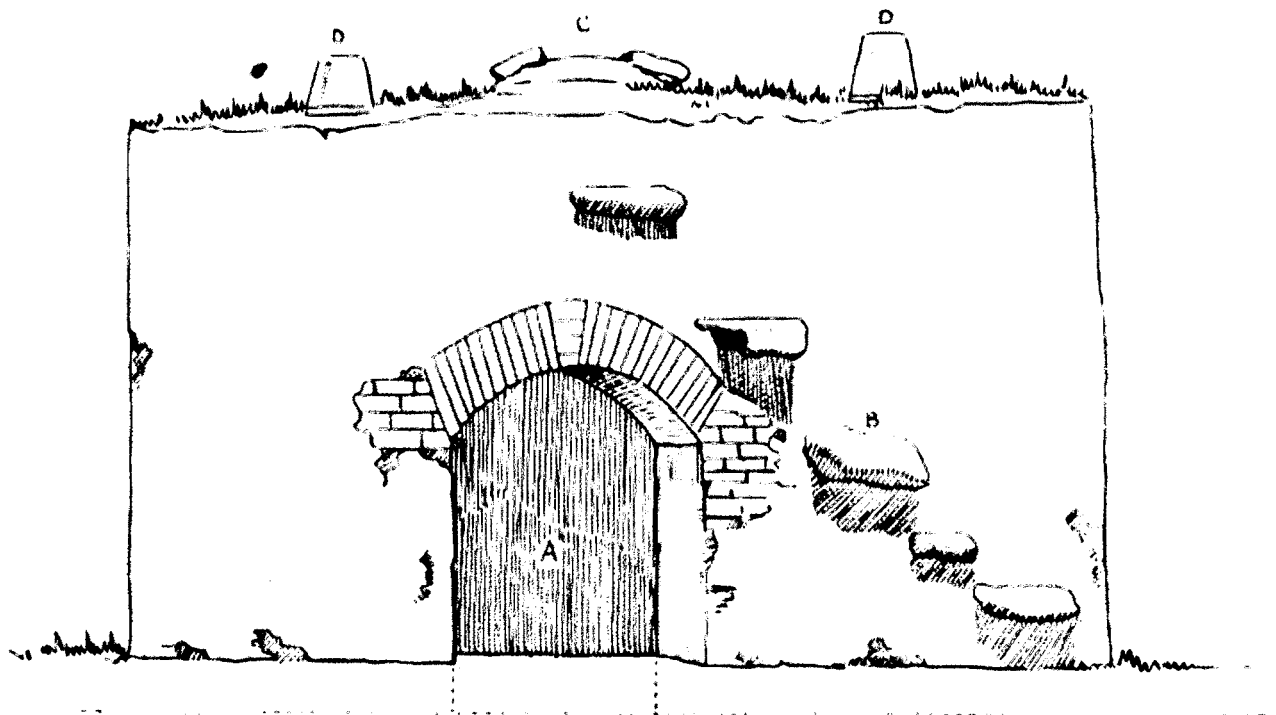
Canter menut, adquirit per Violant durant la seva estada a la Galera

1. VIOLANT I RIBERA, Ramona; CALVO CALVO, Lluís. *Violant i Simorra*. Barcelona: Nou Art Thor, 1990; VIOLANT I SIMORRA, Ramona; ABELLA I PONS, Jordi. «Ramon Violant i Simorra: la formació d'un autodidacta»: A: *Ramon Violant i Simorra. La memòria d'un etnògraf*. Tremp: Garcineu, 1996, pàg. 21-26

2. LLOPART, Dolors. «La casa pallaresa i les sales annexes de l'antic Museu d'Indústries i Arts Populars del Poble Espanyol de Montjuïc (Barcelona). L'obra museogràfica de Ramon Violant i Simorra». *I Jornades sobre el patrimoni etnològic a les Terres de Ponent i a l'Alt Pirineu*. Lleida: Associació catalana del patrimoni etnològic. Universitat de Lleida, 1993, pàg. 67-72 i també LLOPART PUIGPELAT, Dolors. «Aproximació a la tasca museogràfica de Ramon Violant i Simorra al Museu d'Indústries i Arts Populars del Poble Espanyol de Montjuïc (Barcelona)». A: *Ramon Violant i Simorra. La memòria d'un etnògraf*. Tremp: Garcineu, 1996, pàg. 33-45

3. PRATS I CANALS, Llorenç. «Ramon Violant i Simorra com a motiu de reflexió sobre la pràctica recent de la Història de l'Antropologia a Espanya i a Catalunya». A: *Aportacions a la Història de l'Antropologia catalana i hispànica*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1993, pàg. 103-114

4. SAURI I PUJOL, M. Assumpció. «Las «excursiones etnográficas» o «capanyes col·lectores» de Ramon Violant i Simorra: l'exemple del viatge amb Ramon Noé a la Galera en 1950» *Actes de la XXXVII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. Amposta, 19 i 20 d'octubre de 1991. Amposta: Museu del Montsià [en premsa].

Dibuix de la boca del forn de dalt fet per Ramon Noé, el 1950

5. CALVO I CALVO, Lluís. «La imatge en l'obra de Ramon Violant i Simorra». A: *Ramon Violant i Simorra. La memòria d'un etnògraf*. Tremp: Garcineu, 1996, pàg. 47-51

6. ABELLA PONS, Jordi; SALA ESCALES, Maribel. «Ramon Violant i Simorra, un guerriller de la cultura? Entrevista a Ramon Noé i Hierro». *Fulls de l'Ecomuseu* [Estèrri d'Àneu]. I també: ABELLA PONS, Jordi; SALA ESCALES, Maribel. «Tot recordant Ramon Violant. Entrevista a Ramon Noé Hierro». *Collegats* núm. 6 Centre d'Estudis del Pallars, pàg. 9-35

7. ALBERTI, Santiago. «El llibre renovat el 1739 de la cofraria de Sant Hipòlit». *Butlletí informatiu de ceràmica*. [Barcelona: Associació Catalana de Ceràmica] (abril-juny 1989), núm. 41, pàg. 30-33; i també: ALBERTI, Santiago. «El llibre de les ordinacions gremials dels ollers, gerrers i rajolers de Barcelona». *Butlletí informatiu de ceràmica*. [Bar-

diversos aspectes del procés d'elaboració de la terrissa i de les instal·lacions de la canterereria.

El dibuixant Ramon Noé i Hierro

En les seves sortides, Ramon Violant sempre es feia acompanyar de fotògrafs o de dibuixants, amb la intenció de recollir amb precisió el context material que explicava — també— els objectes que anava adquirint per al museu. Per aquest motiu, la utilització de fotografies, dibuixos i plànols és una constant en tota la seva obra.⁵

Amic i col·laborador seu,⁶ Ramon Noé i Hierro va participar en els viatges col·lectors de Violant a partir de l'any 1948, data en la qual es va incorporar, com a dibuixant, al Museu d'Indústries i Arts

Populars del Poble Espanyol de Barcelona.

En Noé, llavors també pintor, il·lustrador i professor de dibuix a l'Escola Massana de Barcelona, coneixia molt bé les comarques de l'Ebre i la tipologia de la seva terrissa tradicional. De família tortosina (encara que nascut a Barcelona el 1925), des de ben petit residí a Tortosa, on es va formar com a dibuixant; va pintar entre d'altres els frescos de les esglésies de la Sénia i de Godall, a la comarca del Montsià. El seu pare era terrisser, membre d'una nissaga implantada a Tortosa des de feia tres generacions, quan al segle XIX, el seu avi —besavi, del dibuixant—, Ramon Noé (de malnom Silo), terrisser barceloní, nascut al carrer Tallers, anà a Tortosa a fer de soldat, s'hi casà i hi instal·là un obrador. Dels gerrers Noé de Barcelona tenim

La boca del forn de dalt, fotografiada, el 1998

notícies històriques perquè van ser prohoms de la Cofraria de Sant Hipòlit dels ollers, gerrers i rajolers, des de 1668 fins a 1865.⁷

A més a més d'establir aquesta relació amb els canterers de la Galera i d'adquirir part de la seva producció, les coneixences de Ramon Noé, van permetre també a Violant recollir i documentar un altre bon conjunt d'objectes elaborats per altres terrissers ebrencs, de Tortosa, de Tivenys i de Miravet, i per diversos pastors i artesans de les comarques de l'Ebre.⁸

L'obrador de la Galera

D'antic, han existit a la Galera centres terrissers, en els quals s'elaborava obra de tipologia pròpia i d'ús comú i quotidià durant tot l'any. Una obra relacionada, principal-

ment, amb els àmbits domèstic, agrícola i arquitectònic⁹. Una producció que —com en molts altres indrets— ha passat d'una terrissa funcional a una altra de caràcter ornamental, tot i que, en els últims temps, la primera sembla anar-se recuperant d'alguna manera.

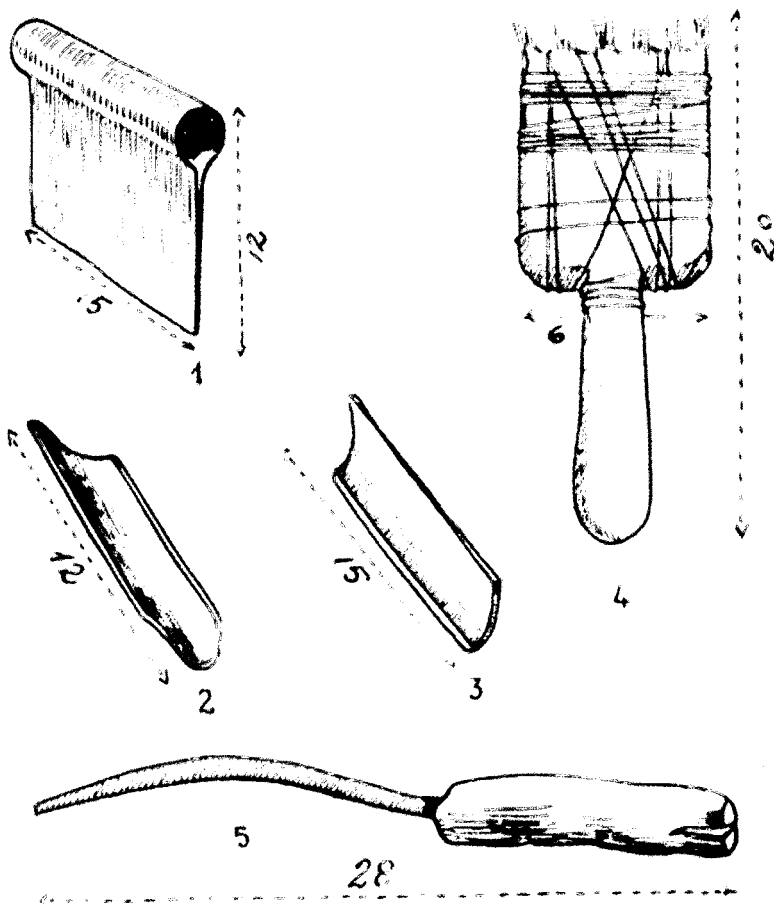
Es tracta de centres canterers — el cànter remet a tota una especialitat dins la terrissa, dedicada a l'elaboració de tot tipus d'atuell d'aigua: cànters, pitxells, abeuradors, tubs, gerres, etc.: la cantereria— que tenien en comú unes formes senzilles, algunes d'elles amb vidriats, però sobretot amb nul·la o escassa decoració, la qual es limita en cas d'existir a unes línies de manganès. Precisament aquesta decoració en línies paral·leles feta amb pinzell de pinta és la que dona a l'obra de la Galera el seu tret més identificador.¹⁰

celona: Associació Catalana de Ceràmica] (gener-març 1988), núm. 36, pàg. 22-26. Informació cedida pel senyor Joan Santanach

8. Ramon Violant i Simorra. *La memòria d'un etnògraf*. Tremp Garcineu, 1996, pàg. 70-73 i també pàg. 97-98

9. SUBITRATS VILLALBI, Miquel Àngel. *La fabricació de peces ceràmiques per la construcció*. Treball per l'Escola Universitària d'Arquitectura Tècnica de Barcelona, dirigit pel prof. Jaume Rossell i Colomina, 1986. Inèdit

10. QUERALT TOMAS, M. Carme «Els cànters de la Galera i de Traiguera». *Informe del Museu del Montsià* [Amposta: Museu del Montsià] (1989), núm. 21, pàg. 7.

Dibuix dels estris utilitzats pels Cortiella, fet del natural per Ramon Noé, el 1950

11. Així ho hem pogut contrastar en el treball inèdit: QUERALT TOMAS, M. Carme; RAIDÀ BAS, Olga. *Terrissa i patrimoni etnològic. Estudi contemporani del centre canterer de la Galera*, que vam fer amb l'ajut d'una beca ACOM-96 de la CIRIT

12. SUÑOL FERRER, Montserrat. «Consideracions a l'entorn de la transcripció de les llibretes de camp de Ramon Violant i Simorra i altres documents del fons del MAITP». A: *I Jornades sobre el patrimoni etnològic a les Terres de Ponent i a l'Alt Pirineu*. Lleida: Associació Catalana del Patrimoni Etnològic - Universitat de Lleida, 1993, pàg. 73-78. I també: SUÑOL FERRER,

L'any 1950 encara hi havia a la Galera diversos obradors. A partir, però, del canvi de les formes de vida que es va produir cap als anys seixanta, van plegar tres dels quatre centres que encara quedaven en actiu, els de Josep Cortiella, Santiago Rodríguez i Daniel Tomás; només l'obrador de Joan Cortiella —situat al carrer de la Creu, núm. 70— va continuar treballant, fins avui.

Violant afirmava que el seu interès principal era l'estudi de «la vida popular rural», per tal d'arribar a comprendre les formes de vida populars, que entenia estaven en procés d'extinció. A la Galera,

va anotar a la seva llibreta de camp l'extensa tradició familiar que marcava el treball dels dos terrissers de l'obrador, Joan Cortiella i Rodríguez i el seu fill Joan Cortiella i Rallo (avi i pare, respectivament, de l'actual terrisser Joan Cortiella i Martí).

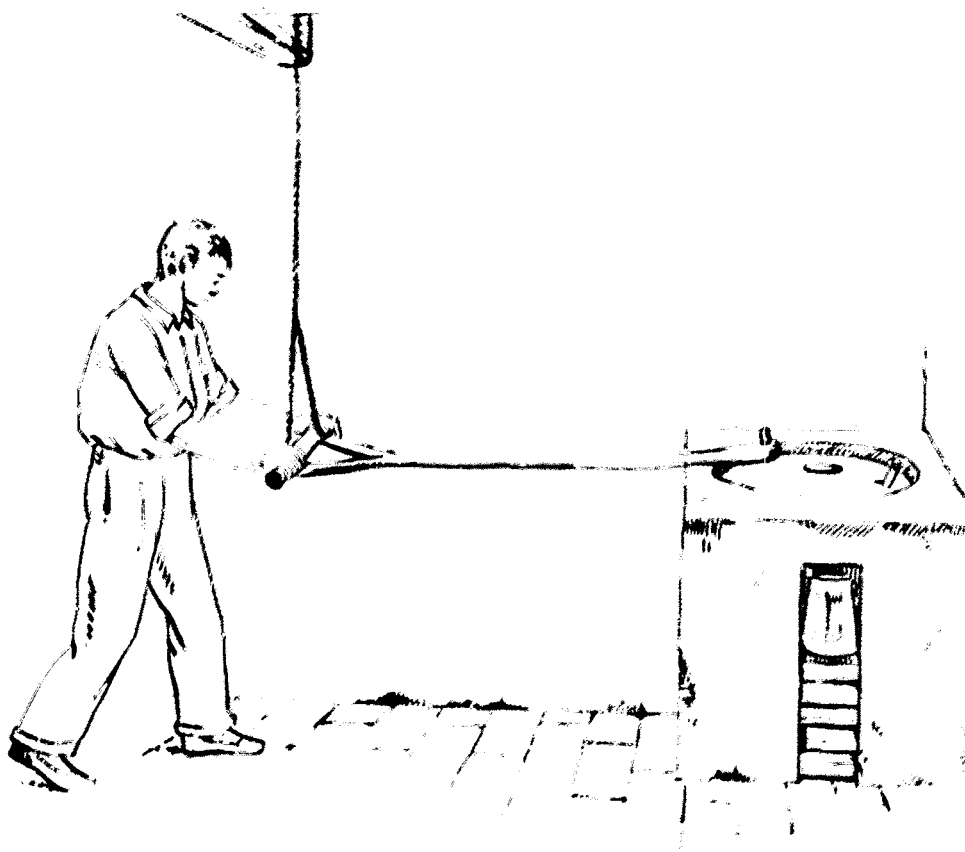
L'obra de la família Cortiella de la Galera, l'any 1950

Com a conservador de museu, en Violant tenia un especial interès per la cultura material, en els seus viatges i també en tots els seus treballs. A l'obrador de la família Cortiella va comprar un total de 51 peces, totes diferents, que van ingressar al fons del museu, al final de la «missió». Tots aquests atuells es conserven avui al Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populars de Barcelona.

És interessant la comparació d'aquestes peces, obrades l'any 1950, amb les que conserva el fons del Museu del Montsià, a Amposta, elaborades al mateix obrador, l'any 1994, per la seva absoluta continuïtat. Una continuïtat que —més enllà de la tipologia i les tècniques de fabricació de les peces— es dona també, per exemple, en les instal·lacions.¹¹

Violant fa constar a la llibreta de camp: «obra feta a la cantereria de Joan Cortiella Rodríguez (casa de Joan del Xerebill), canterer per tradició familiar.»¹² Es tracta, sens dubte, d'una important mostra de la terrissa més representativa de la producció familiar dels anys cinquanta.

La compra es va fer al mateix obrador, durant els dos dies d'esta-

Dibuix del funcionament del molinet de vernís, fet del natural per Ramon Noé, el 1950

da a la Galera, el 21 i 22 de maig. A la llibreta de camp Violant va anotar una a una, i en forma de llista, cadascuna de les peces que anava adquirint, fent-hi constar els seus nom i preu. Aquestes anotacions són en català i —com a part del seu treball científic— recull primer la nomenclatura pròpia dels terrissers, subratllant-la.

Així, a la llibreta consten les següents entrades ¹³:

cànter gran n. 1, 8 pessetes

cànter mitjà n. 2, 6'

cànter menut n. 3, 3'

cadup gran n. 1, 3'

cadup menut n. 2, 2'

cossiet gran (test) n 1, 5'

cossiet n. 2, 4'

cossiet n. 3, 3'

cossiet, n. 4 (*cossiet del quatre*), 2'

tupí per trasbalsar aigua com un pot, 2'

mija /mitja/ (mesura de vi, un porró), 4'

quartillo (íd. mig), 2'

cantimplora, per portar aigua penjada a la barana del carro, no s'usa gaire, 4'

setrill gran (dos litres) de cadap, 5'

setrill de mig cadap (1 litre), 2'

setrill, per portar oli per amanir al camp, 2'

íd. íd. (mitjà), 2'

íd. íd. (xic), 2'

marraixa (càntir de veure), 4'

marraixa (petit)

cànter de gal n. 1 (molt usat a la Ribera), 8'

cànter de gal n. 2 (per beure), 5'

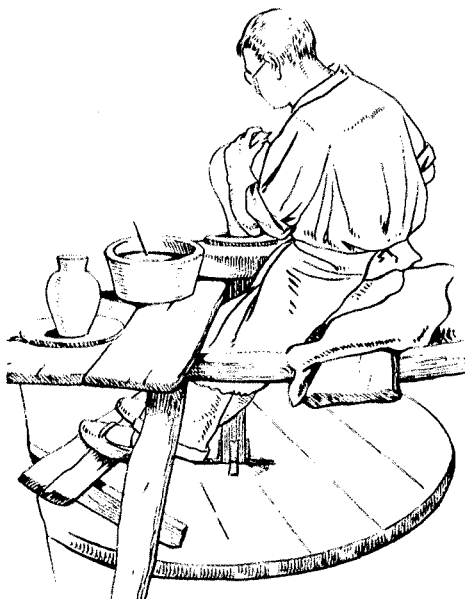
vidriola, 1'

ribell (per fregar plats) *gran*, 8'

Montserrat. (1996). «Les llibretes de camp de Ramon Violant i Simorra». A: *Ramon Violant i Simorra. La memòria d'un etnògraf*. Tremp: Garcineu, 1996, pàg. 85-102

13. En diferents treballs de Violant hi ha il·lustracions amb peces, que Ramon Noé devia dibuixar a partir d'aquestes peces adquirides a la Galera; per exemple en la seva monografia de 1951 sobre el càntir: VIOLANT SIMORRA, Ramon. «El càntir d'aigua». A: *Obra oberta*. Barcelona. Vegeu: SANTANACH SOLER, Joan. (1996). «La ceràmica i el vidre en l'obra de Ramon Violant i Simorra». A: *Ramon Violant i Simorra. La memòria d'un etnògraf*. Tremp: Garcineu, 1996, pàg. 69-76.

Dibuix en què apareix Joan Cortiella i Rallo assegut al torn, fet del natural per Ramon Noé, el 1950

ribell menut (per rentar verdura), 4'
ribella gran (per escudellar la vianda i menjar en col·lectivitat) 8'
ribella mitjana (per íd.), 4'
cassola de probe (pobre) mena de rivelleta o pitança per menjar a la mà. Sinònim de *pitança*, 1'
escorredora, 4'
cànter comuner, pera letrina, 10'
cossi de repassar (per eixamora la roba de la bugada), 15'
pinya d'arjup o de cisterna, 2'
rall, per íd. o *rajoleta*, 2'
canyó d'estaca, es diu així perquè es fa amb un *motlle* de fusta del gruix del tub, 2'
colze, 3'
tortuga, 4'
tortuga de forcat, 5'
tortuga de canal /ratllat/ ribelleta o cassoleta de pobre /com a substitució/ 5'
cassoleta plana, 2'
abeurador de coloms de forat /ratllat/cossiet /com a substitució/, 3'
abeurador bomba, 10'
abeurador de sífó, 10'
morter, 8'

menjador de conills, 2'
pot bugader (per passar bugada), 1'
cànter de boca gran per posar aigua, 2'

L'estada de Ramon Violant i de Ramon Noé a l'obrador de Cortiella va coincidir, sembla ser que per pura casualitat, amb la darrera cuita de terrissa vernissada que els Cortiella van fer (una tercera part dels atuells adquirits eren vernissats, entre els quals les cassoles de pobre, el morter i els setrills), perquè al cap de molt poc temps, l'ús del vernís d'òxid de plom, que és el que feien servir, va ser prohibit, per la seva toxicitat.

Els dibuixos de Ramon Noé

La valuosa documentació aportada per Ramon Noé la constitueixen un total de divuit làmines. En cadascuna en Noé hi anota, a la cara posterior del full de dibuix, la nomenclatura corresponent a cada part o element dibuixat.

Es tracta de dibuixos, còpia del natural, que recullen i il·lustren el procés d'elaboració de la terrissa, que va des de l'aixafament del fang fins a la peça acabada; alguns dels estris i de les eines utilitzats pels terrissers en aquest procés i diverses perspectives del forn i també del molinet del vernís.

Porten la data 21 de maig de 1950 les làmines següents, que anotem segons les titula el mateix Noé:

Redolí utilitzat pels cantirers /cantirers/ per /a/ batre el fang /la terra o argila/

Pasterada o fang pastat amb els peus, abans d'assaonar-lo

Roda del cantirer /canterer/ amb les seves parts: tallador, femella del tallador, coll de ferro /collferro/, coixinet, arbre, esquadres /escaires/, roda, dau o trompitxó i cul de got

Cantirer /canterer/ pujant un cadup a la roda

Passant la canya a una panxa de càntir /marraixa/

Estris del cantirer /canterer/: rascadora, per /a/ polir les peces; canya, per /a/ polir la panxa dels càntirs /cànters/; canya, per /a/ fer cadups; pinzell, per a pintar els càntirs/cànters/; corbella, per a tallar el fang pastat

*Diverses seccions del molinet del vernís
Molinet del vernís amb l'acció de moure'l*

Parats o piles de cànters com es col·loquen al forn per a coure'ls

Dos parats de cadups, enforats al forn de baix

Encara que Ramon Noé no fa constar aquesta informació a les làmines, avui sabem que el terrisser que apareix a la quarta làmina pujant un cadup al torn és Joan Cortiella i Rodríguez, i que és Joan Cortiella i Rallo, que portava ulles, qui apareix a la cinquena làmina, passant la canya a un cànter.

I, porten la data 21 de maig de 1950, les làmines següents, que també anotem segons les titula el mateix Noé:

Planta i secció d'un forn de cantirer /canterer/: forn de dalt (boca, forats, bòveda /volta/, sala), forn de baix (arcs, forats, pedrís), fogaina, boca de fogaina i bòveda /volta/ de la fogaina, devall del coll del forn

Forn de baix: pared de detrás /darrera/, parets, pedrís, forats i arcs

Forn del cantirer /canterer/ /forn de dalt/: boca d'enforar, escales, forat

del mig, forats tapats amb un cossiet o test

Indústria del cantirer /canterer/: planta del forn de dalt i coll del forn: sala, forats, boca, coll del forn i situació de la volta de la fogaina, boca de la fogaina o de donar foc.

Estris del cantirer /canterer/: agulla per /a/ carregar gavells; aixada, per /a/ carregar argila; forca, per /a/ posar llenya al foc; ganxo, per a estirar la llenya del munt.¹⁴

14. El llibre PRATS, J.L.; LLOPART, D.; PRAT, J. «Ramon Violant i Simorra». A: *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions 1853-1981*, Barcelona Alta Fulla, recull a la pàgina 124 un altre dibuix de la cantereria de la Galera.